

VII SEMINARI INTERNACIONAL D'ARQUEOLOGIA MEDIEVAL I MODERNA

*VII INTERNATIONAL SEMINAR ON MEDIEVAL AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY*

**VIOLENCIA I CONFLICTE EN
ÈPOCA TARDOANTIGA I
MEDIEVAL. UNA
PERSPECTIVA
ARQUEOLÒGICA**

*VIOLENCE AND CONFLICT IN
LATE ANTIQUITY AND THE
MIDDLE AGES. AN
ARCHAEOLOGICAL
PERSPECTIVE*

PROGRAMA I RESUMS

*PROGRAMME AND ABSTRACT
BOOK*

3 D'OCTUBRE / *OCTOBER 3*

Teatre Municipal (C/ Tarragona, 81, Roses).

Comitè Científic/ Scientific Committee

- **David Gallego Valle** (Universidad Castilla-la Mancha)
- **Helena Kirchner Granell** (Universitat Autònoma de Barcelona)
- **Luigi Magnini** (Università Ca'Foscari Venezia)
- **Marta Sancho i Planas** (Universitat de Barcelona)
- **Valérie Toureille** (CY Cergy Paris Université)

Direcció / Management

- **Marc Bouzas Sabater** (Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic-Universitat de Girona)

Coordinació / Coordination

- **Lluís Palahí Grimal** (Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic-Universitat de Girona)

Secretaria / Secretariat

- Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic-Universitat de Girona
+34 676522597
cat.rosesarqueologia@udg.edu

Inscripció / Registration

El seminari és gratuït per autors i assistents prèvia inscripció al correu de l'organització

cat.rosesarqueologia@udg.edu

The seminar is free of charge for authors and attendees upon registration at the organisation's e-mail address.

cat.rosesarqueologia@udg.edu

PROGRAMA DEL SEMINARI

SEMINAR PROGRAMME

8:30-9:00 Arribada participants / *Arrival*

9:00-9:15 Obertura seminari / *Opening seminar*

9:15-10:00 Ponència inaugural / *Inaugural conference*

Valérie Serdon (professeure en archéologie et histoire de l'art du Moyen Âge-Université de Paris-Nanterre). *Violence et conflit au Moyen Âge : nouvelles approches techniques, sociales et anthropologiques à partir des données archéologiques.*

10:00-11:00 Sessió 1 / *Session 1*

- José Angel Lecanda y Asier Pascual. *La fortificación en época visigoda en el extremo occidental de la tarraconense; Tedeja y Pico San Vicente (Burgos).*
- Ettore Alfredo Bianchi y Aurora Cagnana. *La piazzaforte bizantina di Luni (~580 d.C.) e l'insicurezza nell'Alto Tirreno.*
- José Carlos Sastre Blanco, Iñaki Martín Viso, Patricia Fuentes Melgar y Raúl Catalán Ramos. *El Castellón: un territorio de frontera en el valle del Esla, entre los siglos V y VI.*
- Debate / *Discussion*

11:00-11:30 Pausa cafè / *Coffee Break*

11:30-13:00 Sesió 2 / *Session 2*

SALA A / *ROOM A*

- Josep Maria Nolla i Brufau. *La formació de la Marca. Ocupació del territori entre les Alberes i Girona pels francs. Dades documentals i arqueològiques.*
- Laura de Castellet, Adrià Cubo, Pilar Giráldez, Ramon Martí, Joan Menchon, Ainhoa Pancorbo i Màrius Vendrell. *Fortificacions medievals entre la Segarra i el Solsonès, frontera al segle X?*
- Mario Pereiro Fernández y Mario Ramos Soriano. *El castillo como herramienta para la organización de un reino. El caso del noroeste galaico en el fin de la Alta Edad Media.*
- Ramon Martí i Adrià Cubo. *Les torres exemptes del Pallars Jussà: proposta de seriació (segles VIII-XI).*
- Jaume Oliver i Bruy. *De vilars a cases fortes: les "domus" del nucli del domini feudal dels Centelles (Osona, segles IX-XII).*
- Silvana Rapuano. *Indagini archeologiche nel castello di Gioia Sannitica: primi dati.*
- Debat / *Discussion*

SALA B /ROOM B

- Esther Travé Allepuz, Pablo del Fresno Bernal i Montserrat Farrey Agràs. *Evidències arqueològiques d'una mort violenta al jaciment de Santa Margarida: L'enterrament anòmal de la tomba 214 i el seu estudi.*
- Jacobo Albillar, Júlia Badia i Carme Rissech. *Lesions de batalla en els cavallers de Calatrava. Castell de Zorita de los Canes (Guadalajara), segles XIII a XIV.*
- Fabrizio Benente, Giada Molinari i Nico Radi . *Evidence of homicides and episodes of interpersonal violence from the excavation of a medieval hospital. Funerary archaeology and anthropological analysis for the site of San Nicolao di Pietra Colice (GE).*
- Marta Merino i Carme Rissech. *Violencia en los siglos IX-X: traumatismos craneales en los individuos de la necrópolis de los Antiguos Juzgados de Barcelona.*
- Cesc Busquets, Núra Armentano, Esther Medina, Sabina Calleja i Helena Inglada. *El món de la mort a l'Antic Priorat de Bellpuig d'Artà (Mallorca).*
- Luis Miguel Yuste Burgos. *La Iglesia encastillada de San Miguel de Turégano, (Segovia), fortaleza del poder feudal de los obispos de Segovia.*
- Debat / [Discussion](#)

13:15-15:00 Dinar / [Lunch](#)

15:00-16:30 Sesió 3 / [Session 3](#)

SALA A /ROOM A

- Cesc Busquets i Costa i Marta Fàbregas Espadaler. *El conjunt monumental del castell de Besora (Santa Maria de Besora, el Bisaura).*
- Imma Ollich, Antònia Díaz-Carvajal, Maria Ocaña, Albert Pratdesaba, Montserrat de Rocafiguera i Esther Travé. *La lluita entre el poder reial i els Cabrera: el cas de la destrucció de la fortalesa de Roda (l'Esquerda) a Osona.*
- Jordi Gibert Rebull, Ramon Martí Castelló i Cristian Folch Iglesias. *El Castellvell de la Marca al segle XV: una fortificació inèdita de la Guerra Civil catalana.*
- Cesc Busquets i Costa i Míriam Esqué i Ballesta. *L'Argentona medieval. Noves aportacions des de l'arqueologia.*
- Elvis Mallorquí. *Violència senyorial i participació pagesa: la fortificació del castell de Vilobí d'Onyar (segles XIII-XIV).*
- Debat / [Discussion](#)

SALA B /ROOM B

- Beatriz González Montes i José Avelino Gutiérrez González. *Los conflictos por el agua y sus testimonios arqueológicos en la baja Edad Media. Las fuentes abovedadas concejiles.*
- Edoardo Vanni, Federico Saccoccio, Alessandra Cammisola i Simone Zocco. *Paesaggi della violenza: conflitto e cultura materiale nei Monti Aurunci (Latina-Italia).*

- José María Tejado Sebastián. *Arqueología inmaterial del humo, fuego y sonido en los sistemas de comunicación de las fortificaciones militares de la península ibérica (ss. V-XV): casos en el entorno del alto valle del Ebro.*
- Pilar Bravo Póvez i Joan Menchon Bes. *Fortificacions i defenses de la ciutat de Tarragona (II aC-XX dC). Comentaris sobre la seva protecció legal.*
- Edoardo Vanni. *Archaeology of imprisonment. Reflecting violence through bodies and materiality: the case of San Galgano's House (Chiusdino, Siena – Italy).*
- Debat / [Discussion](#)

16:30-17:00 Pausa cafè/ [Coffee break](#)

17:00-18:15 Sessió 4 / [Session 4](#)

- Marco Milanese. *Violenza contro la popolazione civile nella Sardegna rurale del XIV secolo.*
- Júlia Miquel, Oriol Achón, Carles Díaz i Clara Forn. *Muralles i poder a la Torre de Badalona, l'escenificació d'un domini senyorial (s. XIV – XVII).*
- Catherine Richarté-Manfredi. *Mouvements maritimes dans la Méditerranée centrale des IXe-Xe s. Les épaves "sarrasines" entre belligérance et commerce corsaire.*
- Emilie Comes-Trinidad. *Le bassin versant de l'Eyrieux (Ardèche, France) : un territoire médiéval sans conflits ?*
- Marc Bouzas Sabater i Lluís Palahí Grimal. *Les muralles medievals de Roses. Una necessitat defensiva i una font de conflictes polítics. Dades des de l'arqueologia.*
- *Debat sobre les comunicacions i pòsters / [Discussion on communications and posters](#)*

18:30 Clausura seminari / [Closing act](#)

Pòsters / [Posters](#)

- Ettore Alfredo Bianchi. *In fuga dalla pirateria nell'Italia bizantina. Il castello di Sant'Antonino rivisto.*
- Antònia Diaz Carvajal, Imma Ollich i Castanyer i Bibiana Agustí i Farjas. *Violència interpersonal amb arma blanca al jaciment medieval de l'Esquerda.*

RESUMS /ABSTRACTS

Violence et conflit au Moyen Âge : nouvelles approches techniques, sociales et anthropologiques à partir des données archéologiques.

Valérie Serdon

Professeure en archéologie et histoire de l'art du Moyen Âge

Université de Paris-Nanterre

Le premier volet de cette conférence s'intéressera aux transformations du cadre matériel de la guerre au cours du Moyen Âge, du point de vue de l'évolution de l'armement dans ces aspects matériels, sociaux et économiques. Celui-ci révèle en effet, à différentes échelles, une part de continuité héritée du haut Moyen Âge et d'évolution par adaptation aux nouvelles conditions de la guerre qui s'imposent alors. À ce titre, les études monographiques archéologiques sur un certain nombre de catégories d'objets intervenues depuis le début des années 1980 partout en Europe, de même que des publications régionales importantes, touchent aussi bien à la typologie qu'aux techniques de fabrication. Sur la base d'analyses métallographiques, des recherches ont été conduites sur la mise en forme, la qualité du métal travaillé et la maîtrise de certaines productions qui indiquaient les prémices d'une mutation de l'artillerie médiévale dans la recherche d'une plus grande puissance d'impact et de perforation, une spécialisation accrue de l'équipement militaire offensif et défensif et donc des méthodes de combat. Cela pose ainsi la question de leur mise en relation avec les différents moyens de protection, de même que les blessures sur les lieux d'affrontement. Des travaux ont montré le grand nombre de traumatismes qui semblent révéler une inefficacité patente des moyens de protection et une différenciation sociale dans la manière de blesser son adversaire. Les études paléotraumatologiques questionnent l'effet vulnérant des armes et celle de la différenciation sociale à travers l'équipement, induite en partie par les coûts. Le caractère inégalitaire de la guerre sera esquissé dans ses aspects éthiques et de sensibilité individuelle face à la mort, ses pratiques sociales liées au mode ensevelissement sur les lieux d'affrontements. L'usage de techniques nouvelles s'adapte à de nouvelles « cultures de guerre », un ensemble de représentations régies par un cadre idéologique, politique et institutionnel nécessaire pour supporter et trouver un sens aux violences de la guerre ; il découle des réflexions des clercs, des aspirations des combattants, guidé pendant longtemps par le modèle dominant de la chevalerie, mais aussi de la pensée du « commun », des troupes d'origine modeste et de la population ordinaire.

La seconde thématique de cette conférence sera relative aux évolutions techniques de la guerre dans une perspective de confrontation Orient/Occident, notamment avec les pays d'islam. Il s'agira de questionner cette notion de transfert de technologie dans une approche diffusionniste, qu'il convient de relativiser fortement en matière de changements dans les techniques de fabrication des armes et leurs usages.

Pour l'artillerie, dans son acception première, comme pour la construction des fortifications et l'élaboration des techniques de sièges, les chercheurs semblent admettre qu'elles étaient régies par des emprunts ou appropriations techniques. Pourtant, appréhender la circulation et la transmission des savoirs techniques – soit qui découlent des besoins locaux en fonction des moyens à disposition des communautés, soit qui relèvent d'un héritage culturel – nécessite au préalable de mettre en évidence la part des adaptations. Pendant longtemps, on a voulu voir, dans le renouveau technique de l'Occident, l'influence exclusive de l'Orient : d'abord par l'Espagne musulmane, les relations commerciales avec l'Orient musulman et Byzance puis enfin par les croisades proche-orientales. Par ailleurs, le modèle diffusionniste dans le domaine militaire – et notamment via les compétences assignées à un groupe – a longtemps prévalu dans l'historiographie française ou anglo-saxonne. Cette perspective a été largement remise en cause par les historiens et ce renouveau, dû en particulier à une relecture des sources écrites et aux progrès réalisés dans l'archéologie du bâti, a permis de réévaluer un certain nombre de questions en matière de siège : les processus de transmissions dans le domaine de la poliorcétique, la circulation des différents acteurs, les techniques de fabrication, le maniement des armes et enfin l'évolution en miroir des engins et de la fortification. En effet, depuis la seconde moitié du XXe siècle, la recherche dans ce domaine a tiré profit de l'étude approfondie des sources arabes jusqu'alors utilisées dans des traductions partielles ou déficientes. D'autre part, la recherche en matière d'architecture ne s'intéresse plus seulement à l'installation franque en Orient mais aussi à la situation proche-orientale à la veille de celle-ci.

COMUNICACIONES / COMMUNICATIONS

La fortificación de época visigoda en el extremo occidental de la Tarraconense: Tedeja y Pico san Vicente (Burgos)

Jose Angel LECANDA y Asier PASCUAL

Universidad de Deusto

Entre finales del siglo V y comienzos del VI dñe se procede a la efectiva toma de control de la Tarraconense por parte de los visigodos; desde ese momento, esta provincia, convertida ahora en ducado, se convertirá en un territorio especialmente sujeto a tensiones politico-militares tanto internas como externas. Una evidencia arqueológica que se relaciona directamente con este contexto es la fortificación, antaño prácticamente inédita y desde algunos años documentanda con varios enclaves en el extremo occidental del ducado, tanto en el alto como en el medio valle del Ebro. Sin embargo, cabe destacar que a pesar de su coetaneidad, de sus mismos condicionamientoe materiales o de su tradición poliorcética y cultural, se han registrado algunas tipologías claramente diferenciadas. La fortaleza de Tedeja (Trespaderne, Burgos) y el Pico San Vicente (Monasterio de la Sierra, Burgos) son exponente de ello. Las similitudes y paralelismos con otros yacimientos permiten establecer vínculos de relación crono-cultural, pero sus diferencias deben explicarse y, en este sentido, caben muy ditintos marcos teóricos, que van de la identificación social de sus promotores, a su papel y funcionalidad; o de la problemática relación dialéctica poder central-poder local a la distinta planificación o urgencia que explican su construcción.

La piazzaforte bizantina di Luni (~580 d.C.) e l'insicurezza nell'Alto Tirreno.

Ettore Alfredo BIANCHI¹ e Aurora CAGNANA²

1- Istituto Internazionale Studi Liguri

2- Ministero della Cultura

La città romana di “Luna”, che sorgeva sulla costa settentrionale dell’antica “Regio VII Etruria”, registrò la costruzione, attorno al 580 d.C., di una poderosa cinta difensiva, caratterizzata da pianta quadrilatera, robuste mura, torri angolari e una superficie interna di circa 1.25 ettari. La notevole struttura era destinata a proteggere la Cattedrale ed il quartiere episcopale, lasciando fuori il resto del centro urbano. La datazione del fortifizio implica una viva preoccupazione nei committenti per i Longobardi, allora incombenti sulla Pianura Padana e sulla Toscana. Inoltre, la posizione, immediatamente affacciata sul porto, indica che gli attacchi principali erano previsti dal turbolento Mar Tirreno, piuttosto che da direttrici terrestri. peraltro sbarrate da appositi “*castra*”. Stando a papa Gregorio Magno, si temevano azioni piratesche dei barbari e dei piloti e marinai indigeni, loro complici. In particolare, una lettera pontificia, spedita nel 603 d.C., denuncia che i Pisani, sudditi ribelli o sleali di Costantinopoli, erano abituati a lanciare le proprie navi veloci (“*dromonae*”) contro i territori imperiali limitrofi. Al proposito, non è un caso che il geografo Giorgio da Cipro, scrivendo agli inizi del secolo VII, citi ancora Luni ma non Pisa, tra le ultime basi militari che l’Impero d’Oriente manteneva in Italia.

El Castellón: un territorio de frontera en el valle del Esla, entre los siglos V y VI

José Carlos SASTRE BLANCO¹, Iñaki MARTÍN VISO², Patricia FUENTES MELGAR¹ y Raúl CATALÁN RAMOS¹

1- Asociación Científico – Cultural ZamoraProtohistórica

2- Universidad de Salamanca

En el valle del Esla nos encontramos con una serie de asentamientos fortificados, situados en territorio considerado como fronterizo entre suevos y visigodos. En el caso del yacimiento de El Castellón (Santa Eulalia de Tábara, Zamora) nos encontramos con un castellum que presenta unas buenas condiciones defensivas, tanto naturales, como por sus importantes sistemas defensivos. Pero más allá de una zona de conflicto o militarizada representa una zona de control del territorio y de comunicación, a través de un vado natural del río, que permite una constante comunicación con este poblado.

Los numerosos restos arqueológicos que se han podido identificar, presentan una variada economía, con gran importancia de la metalurgia del hierro, agricultura, ganadería, caza, pesca, y una gran importancia del comercio de diferentes productos como cerámicas, y elementos de adorno. Encontrándonos con un poblado que presenta un significativo crecimiento, en un periodo y en una zona de relativo conflicto, que no impidió el desarrollo de este enclave.

**La formació de la marca. Ocupació del territori entre les Alberes i Girona pels francs.
Dades documentals i arqueològiques.**

Josep Maria NOLLA I BRUFAU

Catedràtic jubilat Universitat de Girona. Institut d'Estudis Catalans

Tots els historiadors que s'han ocupat d'aquesta qüestió hi ha passat de puntetes. Tanmateix, hi ha algunes notícies documentals, poques, i arqueològiques que permeten explicar amb versemblança un procés més complex del que se sospita que finalitzà, el 801, amb la conquesta de Barcelona.

Fortificacions medievals entre la Segarra i el Solsonès, frontera al segle X?

Laura DE CASTELLET¹, Adrià CUBO², Pilar GIRÁLDEZ³, Ramon MARTÍ⁴, Joan MENCHON⁵,
Ainhoa PANCORBO⁵, Màrius VENDRELL³

- 1- Historiadora
- 2- Arqueòlegs.cat
- 3- Patrimoni 2.0
- 4- Universitat Autònoma de Barcelona
- 5- Arqueòleg/oga

Partim d'un títol que no deixa de ser una mena de provocació doncs l'objectiu de la comunicació és parlar d'una sèrie de construccions que fins no fa tant s'han pres com part d'una xarxa defensiva dels comtats catalans enfront els andalusins. Estem parlant de les torres de Castellanes, Ardèvol, Peracamps, Vallferosa o Lloberola a cavall del Solsonès i la Segarra. Fins no fa tants anys s'havien pres com a construccions cristianes del tombant de mil·lenni.

Nous estudis, i en especial analítiques de C 14 ens diuen que les coses no son així, sinó que es tracta de construccions dels segles VIII-IX o inicis del X, per tant en uns territoris sota control islàmic. A més, la comunicació visual no hi és, però si cap la possibilitat de la connexió auditiva.

El castillo como herramienta para la organización de un reino. El caso del noroeste galaico en el fin de la Alta Edad Media.

Mario PEREIRO FERNÁNDEZ¹ y Mario RAMOS SORIANO²

1- Unidade de Arqueologia, UMinho/Sincrisis, USC

2- Aevum, USC

La organización de un territorio implica una intrincada interacción de factores que lo convierten en una expresión tangible de una realidad social específica, dejando una notable impronta en el registro arqueológico. Entre estos factores, las fortificaciones juegan un papel destacado en el mundo altomedieval en momentos cruciales. Su predominio en estos territorios debe ser entendido desde diversas perspectivas: económica, social y simbólica, entre otras. Es particularmente relevante este último aspecto en esa época, ya que simbolizaba la forma de afirmar y consolidar el poder de las élites sobre un paisaje determinado. Esto nos ofrece la oportunidad de especular sobre el simbolismo asociado al poder y las diferentes formas de violencia y coerción.

En los últimos años se han logrado avances significativos en el conocimiento del paisaje fortificado en la Galicia altomedieval (siglos VIII-XI). Esto nos permite comenzar a hipotetizar sobre el uso de los castillos y la implantación del poder nobiliario y real en el territorio. A lo largo de la comunicación, se realizará una revisión, desde una perspectiva arqueológica, de los últimos avances en el conocimiento del paisaje fortificado y cómo se interrelaciona con las estructuras de poder.

Les torres exemptes del Pallars Jussà: proposta de seriació (segles VIII-XI).

Ramon MARTÍ i Adrià CUBO

Universitat Autònoma de Barcelona

Catalogades i descrites, les torres exemptes altmedievales conegudes sumen uns 25 casos en la comarca del Pallars Jussà, on algunes han estat excavades i restaurades. Entre elles, són majoria (80%) les torres de planta circular, i la resta apliquen plantes distintes, sovint amb algun flanc arrodonit. Aquestes formes difereixen en les fortificacions altmedievales del Pallars Sobirà, on les torres de planta circular són rares i tardanes, alhora que disposen de referents similars en la comarca veïna de la Noguera o en àmbits més llunyans.

Al Pallars Jussà, les torres exemptes habitualment s'associen a poblacions contigües o pròximes, llocs que afloren progressivament en la documentació d'arxiu i que en la majoria dels casos reben la consideració de castells. Avui la realització de fotogrametries facilita l'estudi d'uns edificis que manifesten notables diferències, amb diversos casos que conserven bona part de l'obra original i que aporten indicis sobre el procés d'edificació. Les notícies històriques i les diverses tècniques permeten seqüenciar la construcció d'aquestes torres, com a conseqüència de la fixació de fronteres i de la progressiva fortificació del territori durant els segles VIII-XI, de l'estret de Collegats fins el Montsec.

De vilars a cases fortes: les "domus" del nucli del domini feudal dels Centelles (Osona, segles IX-XII).

Jaume OLIVER I BRUY

Universitat Autònoma de Barcelona

Entre els segles IX-XII, la formació del centre del domini de la nissaga feudal dels Centelles, a l'Alt Congost (Osona), va acompanyada de la transformació d'alguns nuclis de vilars documentats a finals del segle IX en cases fortes ("turres", "fortalicias", "domus"). Aquestes fan aleshores les funcions de residència d'altres nissagues adscrites a la xarxa aristocràtica dels Centelles, de colonització agrícola de la rodalia de cadascuna amb conreus prioritaris com la vinya, de magatzem de rendes destinades al mercat, i de defensa dels accessos al domini centrat pel castell de Centelles. El corolari de la transformació té lloc en el context del conflicte entre els vescomtes de Cardona i els Montcad dels anys centrals del segle XII, moment en què el castell també es converteix definitivament en residència de la nissaga dels Centelles. Al capdavant d'aquest procés de transformació, promogut pels mateixos Centelles i dut a terme tant per ells mateixos com pels magnats fidels, els vilars d'origen altmedieval en general desapareixen definitivament, els convertits en cases fortes que són l'objecte de la comunicació i els altres esdevinguts masos. La comunicació és un exemple de les possibilitats de la lectura arqueològica de la documentació escrita i, alhora, dels seus límits informatius.

Indagini archeologiche nel castello di Gioia Sannitca: primi dati.

Silvana RAPUANO

Dipartimento di Lettere e Beni Culturali dell'Università della Campania "Luigi Vanvitelli"

Il castello di Gioia Sannitica, di età normanna, è situato in località Caselle (41° 18' 35.71" N, 14° 27' 15.59" E), nei pressi dei monti Monaco e Erbano, facenti parte della catena montuosa del Matese, in provincia di Caserta (Italia). Presenta un borgo, ben conservato, abbandonato tra il XIV e il XVI secolo e non più occupato. La prima menzione del castello appare nel Catalogus Baronum, risalente al 1152, epoca in cui probabilmente fu costruito. In seguito, subì importanti modifiche sotto la dominazione degli Svevi e degli Angioini. Nel 1394 fu colpito da un violento terremoto. I danni subiti, unitamente ad una epidemia di peste, portarono allo spopolamento del luogo, fino al definitivo abbandono nel corso del '500. Il castello non è stato mai indagato sistematicamente dal punto di vista archeologico. Nel mese di luglio 2023 è stato avviato dal team di ricerca del Dipartimento di Lettere e Beni Culturali della Università della Campania "Luigi Vanvitelli" (DiLBeC) uno studio dettagliato delle stratigrafie murarie, con un approccio metodologico di "archeologia leggera". La struttura più antica della fortezza è il donjon, di forma circolare che poggia su resti di una precedente fabbrica a base quadrangolare. Il palatium presenta una pianta rettangolare e si sviluppava per almeno tre livelli. Molto interessanti sono anche una torre pentagonale e il circuito murario, realizzato con pietre calcaree di piccola e media pezzatura legate con malta.

Evidències arqueològiques d'una mort violenta al jaciment de Santa Margarida: L'enterrament anòmal de la tomba 214 i el seu estudi.

Esther TRAVÉ ALLEPUZ^{1,4}, Pablo DEL FRESNO BERNAL² i Montserrat FARRENY AGRÀS^{3,4}

- 1- Universitat de Barcelona - Institut d'Arqueologia
- 2- Sistemes de Gestió de Patrimoni SCCL
- 3- Museus de Martorell - Ajuntament de Martorell
- 4- Centre d'Estudis Martorellencs

Sota l'epígraf de "sepultures anòmales" (deviant burials) s'hi inclouen un conjunt d'enterraments presents al registre arqueològic, en una cronologia molt àmplia i en un territori que s'estén arreu del continent europeu, que no responen a pràctiques funeràries normatives o que, en molts casos, testimonien l'existència de comportaments violents i pràctiques d'exclusió social per raons de classe, gènere, adscripció ètnica o cultural, entre d'altres motius. La interpretació d'aquestes troballes és complexa i sovint requereix d'un exercici d'arqueologia comparada i de contextualització històrica acurada per identificar realitats d'esclavatge, servitud o persecució de la dissidència. En aquesta contribució volem donar a conèixer l'existència d'un enterrament d'aquestes característiques al jaciment de Santa Margarida (Martorell, Baix Llobregat) excavat fa més de vint anys i fins ara inèdit. Es tracta d'un home jove amb símptomes de violència que fou trobat en una sitja altmedieval prop de la cantonada sud-oest de l'església paleocristiana de Santa Margarida. La revisió d'una seqüència estratigràfica complexa, on la sitja afecta els nivells de construcció vinculats a la primera església i els usos funeraris del vestíbul annex durant el segle VI d.C., a tenor de les datacions radiocarbòniques de què disposem, l'anàlisi d'uns materials força escadussers i, especialment, l'estudi antropològic ens permeten aportar una visió de conjunt i presentar noves dades per a l'anàlisi d'aquest fenomen.

**Lesions de batalla en els cavallers de Calatrava. Castell de Zorita de los Canes
(Guadalajara), segles XIII a XIV.**

Jacobo ALBILLAR, Júlia BADIA i Carme RISSECH

Unitat d'Anatomia i Embriologia Humana, Departament de Ciències Mèdiques
Bàsiques, Facultat de medicina i Ciències de la Salut. Universitat Rovira i Virgili.

Els Cavallers de Calatrava, monjos-guerrers del Castell de Zorita de los Canes (Guadalajara), defensaven les fronteres dels Regnes de Castella i Aragó durant l'Edat Mitjana. L'objectiu és analitzar les lesions de batalla d'aquests individus. El material consta de 24 individus adults (23 homes i 1 dona) (segles XIII-XIV) d'aquest Castell. S'avalua la morfologia i el patró distribució de les lesions. Els resultats indiquen que 23 dels individus presenten lesions (inclosa la dona), 19 presenten lesions múltiples i 4 un únic traumatisme. Els elements més afectats són: coxals, costelles, crani i fèmurs. El cap del guerrer estava protegit pel cabasset i el cos per la cota de malla. Malgrat que les armes utilitzades eren llances, espases i dagues, abunden les punxades amb penetració i les lesions contuses, doncs la cota de malla protegia contra els talls, però no contra contusions i punxades. El cabasset no anava lligat i la cota de malla estava oberta per sota com una faldilla, fet que converteix el cap i el perineu en punts febles, per aquesta raó la majoria de lesions es troben a la calota i a la part interna del coxal. Les restes esquelètiques ofereixen l'oportunitat d'analitzar directament els resultats de les batalles.

Research projects PID2020-118194RJ-100 funded by AEI/MINECO

SGR Evolució social, cultural i biològica al Pleistocè (StEP), Ref: 2021 SGR 01239

Evidence of homicides and episodes of interpersonal violence from the excavation of a medieval hospital. Funerary archaeology and anthropological analysis for the site of San Nicolao di Pietra Colice (GE).

Fabrizio BENENTE¹, Giada MOLINARI¹ e Nico RADI²

- 1- Università degli Studi di Genova, Dipartimento di Antichità, Filosofia e Storia
- 2- Soprintendenza Archeologia, Belle Arti e Paesaggio per la città metropolitana di Genova e la provincia di La Spezia

The archaeological investigations of the site of San Nicolao di Pietra Colice (Castiglione Chiavarese – GE) have brought to light a complex consisting of a church and a large building functioning as a wayside hospital, active between the 12th and 16th centuries with alternating phases of use and abandonment. The excavations have revealed a large cemetery area (about 30 burials) located outside the apse of the church and burials placed in other areas of the complex. These latter are often characterized by atypical features in terms of typology, burial methods, and chronology. The proposed contribution examines four cases of death due to interpersonal violence. These are homicides and killings that occurred near an Apennine hospital, a crucial crossroads, but in a rugged area, difficult to reach and poorly controlled by the Genoese authority. Anthropological and paleopathological studies have allowed for a detailed documentation of interpersonal violence at a time when written sources testify to episodes of warfare, insecurity, and banditry along the rugged paths of the Ligurian territory.

Violencia en los siglos IX-X: traumatismos craneales en los individuos de la necrópolis de los Antiguos Juzgados de Barcelona.

Marta MERINO^{1,2} i Carme RISSECH¹

1- Unitat d'Anatomia i Embriologia Humana. Facultat de Medicina i Ciències de la Salut, Universitat Rovira i Virgili, Reus, Spain

2- ABANS Serveis Culturals

El yacimiento Antics Jutjats de Barcelona (siglos IX-X) situado fuera las murallas de Barcelona constituye un cementerio del cual se han exhumado 115 individuos (71 entre 0 y 24,99 años y 44 entre 25 y 50 años con igual número de hombres y mujeres) que parece que tuvieron una vida difícil y violenta. Muchos de ellos presentan indicaciones de estrés fisiológico y lesiones de violencia interpersonal. El objetivo de este estudio es evaluar las lesiones de violencia para comprender mejor la vida de esta población. Para ello se analizó macroscópicamente el patrón de las lesiones. Los resultados indican que, de los 115 individuos, 18 adultos (10 ♂ y 8 ♀) y un niño (5-6 años, p. sexo ♂) presentan heridas penetrantes en la cabeza, localizándose principalmente en el occipital, el parietal y el frontal. En 3 de ellos se observa la impronta triangular del objeto que provocó la herida y en 1 adulto además muestra una herida cortante. Estas lesiones son principalmente lesiones de arma blanca (lanzas?). Están probablemente relacionadas con la inestabilidad que vivió Barcelona durante esta cronología, en la que se vio asediada varias veces con la intención de ser conquistada por los carolingios, configurándose la Marca Hispánica.

El món de la mort a l'Antic Priorat de Bellpuig d'Artà (Mallorca).

Cesc BUSQUETS, Núria ARMENTANO, Esther MEDINA, Sabina CALLEJA i Helena INGLADA

Consell Insular Mallorca/ATICS SL

L'antic Priorat de Bellpuig (1240-1425), situat a Artà (Mallorca) és un conjunt monumental declarat BIC. Aquest conjunt al llarg de la seva història ha patit nombroses transformacions. Durant els anys 2022-2023 el Consell Insular de Mallorca va plantejar una intervenció per acabar d'entendre el potencial patrimonial d'aquest conjunt.

Les actuacions arqueològiques han permès documentar evidències arqueològiques, des de la prehistòria, l'època tardo-antiga, el període islàmic, els segles XIII-XV com a priorat cristià i la seva continuïtat fins el segle XX com a possessió rural.

De l'època medieval, s'ha localitzat una important necròpolis cristiana, en diferents espais del jaciment. Presentem l'estudi antropològic de les restes esquelètiques procedents d'aquesta necròpolis, que inclou tant els materials de la recent campanya d'excavació, com la revisió dels materials antropològics exhumats en les campanyes anteriors.

El grup d'inhumacions estudiat recentment correspon a una població majoritàriament masculina i adulta, on en destaca la presència de fenòmens porosos, alguns molt habituals en col·leccions paleoantropològiques, com la cribra orbitàlia o femoral, i d'altres més excepcionals o menys documentats en els estudis d'antropologia física, com són la porositat al sostre del paladar, al marge dels alvèols associat a retrocés alveolar, així com periostosis a túbies. Aquests marcadors esquelètics, si bé són molt inespecífics, podrien evidenciar la presència d'infeccions cròniques i/o factors estressants ambientals que afectaren a la població medieval d'aquesta zona insular mallorquina.

La Iglesia encastillada de San Miguel de Turégano, (Segovia), fortaleza del poder feudal de los obispos de Segovia.

Luis Miguel YUSTE BURGOS

Arqueólogo e historiador del arte / Caminos del Románico

Desde 1123, momento en que la reina Doña Urraca y Alfonso VII donaron el lugar de Turégano al primer obispo de Segovia, Pedro de Agén, esta localidad se convirtió en cabeza de un amplio y disperso señorío episcopal. Dicha situación motivó que desde sus inicios la iglesia de San Miguel, convertida en símbolo del poder feudal de los obispos segovianos, sufriese sucesivos procesos de encastillamientos, iniciados ya en el siglo XIII, de manera inmediata a la construcción de la iglesia románica, hasta su culminación en el siglo XVI, momento en que se convirtió en el castillo y la residencia palaciega de obispos que jugaron un papel destacado en los diversos conflictos del reino de Castilla, configurándose así el edificio que podemos ver en la actualidad.

Los diferentes trabajos de investigación llevados a cabo por Caminos del Románico entre los años 2017 y 2022 han permitido documentar la secuencia crono-constructiva de gran parte de estos procesos constructivos y de fortificación que ha sufrido la iglesia de San Miguel de Turégano a lo largo de los siglos gracias a un equipo multidisciplinar, abarcando diferentes metodologías, como la historiografía, la arqueología tradicional, la arqueología de la arquitectura y la sintaxis espacial entre otras.

El conjunt monumental del castell de Besora (santa Maria de Besora, el Bisaura).

Cesc BUSQUETS I COSTA¹ i Marta FÀBREGAS ESPADALER²

1- ATICS SL

2- Fundació Privada Conjunt Monumental Castell de Besora/ Àrea Arqueologia
Dept. CC. Antiguitat i Edat Mitjana UAB

Des de l'any 2005 s'està duent a terme un projecte de recerca, conservació del patrimoni edificat i posada en valor patrimonial del Conjunt Monumental del Castell de Besora (Bé Cultural d'Interès Nacional). Així, gràcies a la recerca documental, arqueològica, antropològica i arquitectònica, s'ha pogut constatar que: l'indret va estar ocupat des de l'edat del ferro; que hi va existir un hàbitat a l'època ibèrica; que en època visigòtica es convertí en un castellum amb un edifici cultual; que s'hi establí una fortificació de la primera Marca Hispànica d'època carolíngia que continuà durant els primers moments de la independència dels comtes catalans dels francs; que aquest castell es monumentalitzà en ple segle XI quan el senyor de Besora era un dels consellers més ben considerats dels comtes de Barcelona; i, finalment, que el recinte castral s'anà transformant en plena època medieval en una fortificació estratègica en els diferents vaivens bèl·lics del país, fins i tot després del segle XIV quan els senyors de Besora traslladen la seva residència principal a Montesquiú. En aquesta comunicació intentarem desgranar, a través dels resultats obtinguts fins al moment, com la situació geogràfica i orogràfica d'aquesta fortificació (dalt d'un turó a més de 1.000 metres d'alçada, sobre el riu Ter, entre la Plana osonenca i la primera muntanya pre-pirinenca ripollesa i garrotxina) la convertí en un enclavament estratègic de la frontera nord al llarg de tota la història.

La lluita entre el poder reial i els Cabrera: el cas de la destrucció de la fortalesa de Roda (l'Esquerda) a Osona.

Imma OLLICH, Antònia DÍAZ-CARVAJAL, Maria OCAÑA, Albert PRATDESABA,
Montserrat de ROCAFIGUERA i Esther TRAVÉ

Universitat de Barcelona, Museu Arqueològic de l'Esquerda i InSitu

La llarga història de més de 2.500 anys que podem resseguir al jaciment arqueològic de l'Esquerda (Roda de Ter - Les Masies de Roda, Osona), ens mostra un seguit de moments de violència extrema que tenim ben documentats: des del període ibèric i les guerres púniques, 218 aC, 195 aC, passant per la destrucció de la fortificació carolíngia durant la revolta d'Aissó l'any 826, ja en època altmedieval.

La darrera d'aquestes destruccions, l'any 1314, afectà no tan sols la fortalesa sinó també el poble feudal, sota el domini dels senyors de Cabrera, i provocà el seu abandonament definitiu. D'aquesta darrera destrucció n'hi ha moltes evidències arqueològiques que s'han anat documentant en les diferents campanyes d'excavació, amb diverses estructures cremades; i també amb evidències de violència contra les persones, detectades amb els estudis antropològics de la necròpolis medieval; a més de la documentació escrita, que dibuixa el rerefons polític que condueix a aquesta desfeta final. També van ser destruïts els castells de Barrès i de Cabrera, situats al nord d'Osona i lloc d'origen de la nissaga del mateix nom.

El Castellvell de la Marca al segle XV: una fortificació inèdita de la Guerra Civil catalana.

Jordi GIBERT REBULL, Ramon MARTÍ CASTELLÓ i Cristian FOLCH IGLESIAS

Arqueòleg professional, Universitat Autònoma de Barcelona

L'excavació arqueològica del castell de Castellví de la Marca entre els anys 2018 i 2021 ha tret a la llum una fase d'ocupació fins ara desconeguda i en bona mesura inesperada. Així, sobre les ruïnes del castell feudal, pràcticament abandonat des d'entrat el segle XII, es detecta l'aixecament, pràcticament de bell nou, d'una fortificació que reproduïx, tot i que ampliant-la lleugerament, la planta del castell anterior, llavors desballestat del tot i els seus materials reaprofitats en les noves construccions. Es reformen i reocupen llavors també altres espais propers a la torre central, entre ells l'edifici de l'antiga capella. Els materials ceràmics i numismàtics ens condueixen clarament vers la segona meitat del segle XV, de manera que, amb els treballs d'anàlisi encara en curs, es treballa amb la hipòtesi d'una obra vinculada a la Guerra Civil catalana, fins aquí inèdita.

L'Argentona medieval. Noves aportacions des de l'arqueologia.

Cesc BUSQUETS I COSTA¹ i Míriam ESQUÉ I BALLESTA²

1- ATICS SL

2- Dept.CC.Antiguitat i Edat Mitjana Universitat Autònoma de Barcelona

Amb motiu de les obres de realització d'un nou habitatge unifamiliar al Carrer Torres i Bages nº2 al municipi d'Argentona (Maresme), entre octubre de 2014 i maig de 2015, es portà a terme una intervenció arqueològica. L'objectiu era el poder detectar, documentar i realitzar un estudi de les possibles restes conservades al subsòl, amb el corresponent recull de la informació històrica necessària per tal d'ampliar els coneixements vigents del municipi sobre èpoques anteriors i, a la vegada, realitzar una correcta avaluació de les restes que podrien quedar afectades per les obres. Els resultats foren més que interessants i ens demostren com l'arqueologia es converteix en una de les pedres angulars indispensables per adquirir nous coneixements de com era la vila d'Argentona al llarg de la Història i poder recuperar bocins de la nostra memòria col·lectiva i identitària com a poble. Així, gràcies a les troballes realitzades podem conèixer noves dades de l'Argentona medieval i moderna: la sagrera, espai sagrat de 30 passes al voltant de l'església parroquial instaurat al segle XI, on a banda de tres sitges amortitzades vers als segle X-XI, també van aparèixer nombrosos enterraments i esquelets (al voltant d'una vintena), amb fosses antropomorfes excavades en el sauló, que daten d'entorn el segle XI (Datació corroborada tant per la tipologia del material ceràmic, com per la tipologia de les tombes i confirmada amb anàlisis de Carboni 14). La descoberta que l'església de Sant Julià va estar fortificada a finals del segle XV, en el curs de la Guerra Civil catalana. Concretament es va trobar una estructura de tàpia, que havia col·lapsat dintre d'un fossat i que segurament envoltava tot el temple parroquial.

Violència senyorial i participació pagesa: la fortificació del castell de Vilobí d'Onyar (segles XIII-XIV).

Elvis MALLORQUÍ

Universitat Oberta de Catalunya

L'any 1331 Francesc de Gornal va assaltar amb uns companys procedents del Rosselló el castell de Vilobí d'Onyar, que pertanyia al Ramon Malarç. El castell havia estat, a finals del segle XIII, propietat de Berenguer de Gornal, probable pare de l'esmentat Francesc. Es tracta, segurament, d'un acte de revenja entre membres de dos llinatges de ciutadans de Girona que havien començat a adquirir senyories de la petita noblesa local. A partir d'aquest fet, podem reunir diverses notícies relatives al castell de Vilobí: es tracta, en realitat, d'una casa forta construïda a finals del segle XII i situada de difícil defensa, al mig de la plana selvatana i entre el riu Onyar i la riera Gravalosa. Tanmateix, a través de diverses notícies dels anys 1269, 1337-1338 i 1375 sabem que els habitants del terme de Vilobí estaven obligats a efectuar obres de manteniment i de reparació dels fossats i de les parets del castell i també dels de la petita cellera que havia nascut al voltant de l'església parroquial de Sant Esteve de Vilobí, unida paret per paret amb el castell.

Los conflictos por el agua y sus testimonios arqueológicos en la baja Edad Media. Las fuentes abovedadas concejiles.

Beatriz GONZÁLEZ MONTES¹ y José Avelino GUTIÉRREZ GONZÁLEZ²

- 1- Contratada posdoctoral Juan de la Cierva. Instituto de Arqueología de Mérida (CSIC)
- 2- Catedrático de Arqueología. Universidad de Oviedo

A finales de la baja Edad Media en los núcleos rurales hispanos comienza a producirse la emergencia y la consolidación de nuevos poderes locales, aglutinados en los Concejos. Estos inician un proceso de control de los recursos básicos, tradicionalmente monopolizados por las élites tradicionales, y necesarios para abastecer a las crecientes cabañas ganaderas; entre esos recursos el agua es el protagonista. El testimonio material de dichos procesos políticos y económicos se encuentra en las pequeñas estructuras hidráulicas rurales, cuya desprotección está favoreciendo su paulatina desaparición. Entre ellas destacan las fuentes abovedadas, un modelo que desde principios del siglo XV se expande por toda la Península Ibérica, por medio de canteros itinerantes, financiados directamente por los Concejos, que a partir de ese momento se encargan también de sus reformas y reparaciones. Este tipo de construcciones, además de funcionar como elementos con un alto poder abastecedor de agua, son edificios de prestigio, que incorporan inscripciones, escudos y otros ornamentos. En resumen, en ocasiones las humildes construcciones rurales pueden ser tan significativas con respecto a los conflictos como los castillos, los monasterios o las iglesias.

Paesaggi della violenza: conflitto e cultura materiale nei Monti Aurunci (Latina-Italia).

Edoardo VANNI¹, Federico SACCOCCIO², Alessandra CAMMISOLA³ e Simone ZOCCO³

- 1- Università per Stranieri di Siena
- 2- Ricercatore indipendente
- 3- Sapienza Università di Roma

Il comparto territoriale dei Monti Aurunci è da sempre uno spazio di frizione, spesso conteso. In questo territorio il monopolio della violenza diventa essenziale per determinare il controllo delle risorse e della mobilità interregionale. Ad esempio, il presidio dei passi e delle vie di accesso al comprensorio rappresenta uno dei paradigmi per il popolamento stesso di questo territorio. Dal 2021 il MAP (Monti Aurunci Project) indaga, tra le altre tematiche, anche le tracce dei paesaggi di conflitto attenzionando diversi siti appartenenti a cronologie diverse. In questo contributo presenteremo un settore montano che per secoli sembra aver rivestito un ruolo fondamentale nella articolazione degli spazi della violenza del Lazio meridionale. Il materiale rinvenuto nei siti indagati dal MAP racconta la storia dei conflitti che hanno plasmato questo compartimento montano; nell'ambito dell'espansionismo romano in conflitto con le popolazioni autoctone (Volsci e Sanniti) passando per le contese tra Bizantini e Longobardi fino agli scontri tra le entità territoriali d'età medievale. A ulteriore riprova dell'importanza strategica rivestita dalla cerniera geografica dei Monti Aurunci contribuisce anche lo studio delle occorrenze relative all'età moderna e contemporanea, come testimoniato dall'impianto di linee di difesa fondamentali per le sorti al secondo conflitto mondiale.

Arqueología inmaterial del humo, fuego y sonido en los sistemas de comunicación de las fortificaciones militares de la península ibérica (ss. V-XV): casos en el entorno del alto valle del Ebro.

José María TEJADO SEBASTIÁN

Universidad de La Rioja

Los sistemas de comunicación que se establecieron entre diferentes centros fortificados de carácter militar en el norte peninsular y gran parte de la península ibérica en el dilatado período que va entre los siglos V al XV (con largas pervivencias en muchos casos), se basaron en elementos inmateriales como el humo, el fuego y los sonidos. Por medio de ellos se estructuraron códigos de comunicación bien articulados. Intangibles, a priori. Fue por tanto una inmaterialidad difícil de captar y aprehender desde la Arqueología Medieval, que evidentemente se basa en pruebas materiales. Esta limitación metodológica ha comportado una incompreensión que ha tenido profundos y variados resultados, todos negativos, para el conocimiento de las funciones de estos centros y sistemas militares en particular, y por extensión de muchas fortificaciones en el plano más general, etiquetándolas en ocasiones como lugares de refugio de poblaciones campesinas, lugares para el control de pastos y pasos de ganado, o simplemente indefinidas. Para dotar de contenido esta propuesta se va a presentar el caso de tres ejemplos de intervención arqueológica en yacimientos militares en época tardoantigua y altomedieval (Castillo de Los Monjes, Castro Bilibio y especialmente del Castillo de Viguera) en los que llevamos trabajado durante dos décadas en el ámbito riojano del valle del Iregua (alto Ebro).

Fortificacions i defenses de la ciutat de Tarragona (II aC-XX dC). Comentaris sobre la seva protecció legal.

Pilar BRAVO PÓVEZ i Joan MENCHON BES

Ajuntament de Tarragona

La llarga història de Tarragona, des d'època ibèrica fins l'actualitat ha anat acompanyada de la necessitat de la seva defensa i fortificació. Hem de parlar de les muralles romanes d'època republicana, la seva adaptació a l'antiguitat tardana i època medieval, la fortificació abaluartada, els setges, l'enderroc de les muralles modernes, la defensa de la costa pels atacs pirates, la defensa passiva pels bombardeigs de la Guerra Civil, fins i tot la fortificació de la costa davant el perill de desembarcament de l'exèrcit nacional.

Aquesta àmplia panoràmica necessita de les corresponents eines de gestió i protecció, sense oblidar les fonts de finançament. Hom havia pensar de manera gairebé lineal que el famós decret de Castells de 1949 les protegeix a totes per ministeri de llei. Rés més lluny de la realitat.

En aquesta comunicació volem abordar l'estudi de cas de Tarragona i les propostes de futur al respecte.

**Archaeology of imprisonment. Reflecting violence through bodies and materiality:
the case of San Galgano's House (Chiusdino, Siena – Italy).**

Edoardo VANNI

University for Foreigners of Siena – Italy

Following the renovation of the so-called 'Casa di San Galgano', located in the historical centre of the village of Chiusdino (Siena-Italy) for use as a museum, it became necessary to study the building both externally for its mainly mediaeval building phases, and of the internal living stratification. This latter study and documentation of the interior spaces proved particularly interesting because it revealed the presence of a prison built in the Napoleonic era and used at least until the Fascist period. This contribution aims to analyse in detail the life inside this structure of control and monopoly of violence in historical moments of conflict, through the analysis of the graffiti on the benches used as beds and those on the walls, which tell of the everyday life and routine of the imprisoned bodies. The body constrained in determined spaces and in gestures always repeated and equal to itself in a sort of microphysics of power and violence, reverberates in the materiality of the surrounding space. The body becomes a real interface that translates its own condition of conflict and violence through signs, gestures and symbols that tell individual stories and collective psychodramas. Names, drawings, symbols of various types and kinds also represent the archaeological evidence of a violent and constrictive reality such as prison.

**Violenza contro la popolazione civile nella Sardegna rurale del XIV secolo.
Testimonianze archeologiche dallo scavo del villaggio medievale abbandonato di
Geridu.**

Marco MILANESE

Università di Sassari

Il contributo verte sul caso del villaggio rurale medievale abbandonato di Geridu nel Nord Sardegna, nei pressi di Sassari. Fra le numerose cause che hanno portato una delle più numerose comunità agro-pastorali della Sardegna all'inizio del Trecento a scomparire nel volgere di pochi decenni fu anche lo stato di guerra determinato dalla conquista catalano-aragonese dell'isola, a partire dal 1358.

Nel villaggio sono stati già scavati oltre dieci edifici di abitazione, numerosi dei quali presentano tracce d'incendio: le fonti scritte e le fonti archeologiche delineano in modo interdisciplinare uno scenario di incursioni militari nel villaggio, con estesi incendi e distruzioni avvenuti nel villaggio alla metà del Trecento, con scopo intimidatorio e di repressione di posizioni assunte dal villaggio nei difficili frangenti della guerra.

Muralles i poder a la Torre de Badalona, l'escenificació d'un domini senyorial (s. XIV – XVII).

Júlia MIQUEL, Oriol ACHÓN, Carles DÍAZ i C. FORN

Àger Arqueologia i Museu de Badalona

Entre abril i octubre de 2022, es va fer una excavació arqueològica preventiva en un solar a Badalona (Barcelonès), on hi havia hagut fins a la dècada dels anys 50 del s. XX una masia coneguda com a Can Peixau. La masia ocupava els terrenys de l'antiga Torre de Badalona, una casa senyorial fruit de l'evolució d'una vil·la romana i el seu territori. Tot i que la seva història es pot remuntar a l'alta edat mitjana, actualment la documentació històrica ens permet conèixer la seva evolució des del 1311. Va ser torre senyorial, posterior casa forta, i va acabar incorporant un fossat de defensa el s. XIV, que va estar en ús fins poc després de la Guerra de Successió. Anteriorment a la seva excavació arqueològica, no es tenia cap documentació que esmentés els elements defensius de la torre. Ara, un cop finalitzat l'estudi de les seves estructures i materials, en presentarem el resultat i podrem relacionar-los amb la documentació històrica conservada, per situar-la en el context històric i social de la Badalona baixmedieval.

Mouvements maritimes dans la Méditerranée centrale des IXe-Xe s. Les épaves "sarrasines" entre belligérance et commerce corsaire.

Catherine RICHARTÉ-MANFREDI

INRAP

Projet de recherche destiné à caractériser et matérialiser les contacts entre le Sud de la France et le Dār al-Islām, et plus particulièrement al-Andalus, cette contribution pluridisciplinaire, basée sur l'archéométrie, s'inscrit dans le cadre des études archéologiques éclairants l'économie et la géopolitique méditerranéenne du haut Moyen Âge.

En effet, l'examen du contexte des épaves dites, "sarrasines" (Agay, Batéguier, Plane 3/Rocher de l'Estéou, Roche Fouras), naufragées entre Marseille et Cannes est d'une importance historique indéniable. Le corpus documentaire constitué de quatre navires et de leurs cargaisons a été lié à un avant-poste " pirate " établi dans le " Massif des Maures ", au lieu-dit Fraxinetum. L'établissement mentionné dans les sources écrites latines et arabes (Ġabal al-Qilāl), bien qu'archéologiquement inconnue, est défini comme le repère d'une féroce communauté de marins andalous ou baḥriyūn qui s'y serait installée à la fin du IXe siècle. L'histoire de ce lieu ainsi que les nombreuses références à la piraterie sarrasine, mentionnées tout au long du Xe siècle ont conduit les chercheurs à associer les épaves à un épisode factuel et belliqueux, et dans une moindre mesure à un commerce corsaire dont l'étendue des activités demeurent ambiguës.

S'il n'est pas totalement exclu que ces bateaux aient fait partie d'une même flotte voyageant sur la même route et dispersée par des causes diverses, naturelles (tempête, collision) ou humaines (attaque, poursuite, piraterie), jusqu'à leurs destructions, l'uniformité des chargements et la fourchette chronologique serrée, indiquent que ces mouvements maritimes, au large de la Provence et peut-être au-delà jusqu'en Sicile, pourraient tout aussi bien correspondre à des circuits commerciaux permanents.

Le bassin versant de l'Eyrieux (Ardèche, France) : un territoire médiéval sans conflits ?

Emilie COMES-TRINIDAD

Service archéologique départemental de l'Ardèche – MuséAl

Routiers, affrontements seigneuriaux et insécurités semblent caractériser la société médiévale. Si certains secteurs de l'ancien Vivarais n'y échappent pas, l'étude du bassin versant de l'Eyrieux, au centre du département actuel de l'Ardèche (France) soulève plusieurs interrogations et tendrait à nuancer ce constat. En effet, l'analyse des sources écrites incite à minorer les affrontements entre seigneurs, du fait notamment de la mainmise des comtes de Valentinois ainsi que des alliances entre seigneurs issus des grandes familles d'alleutiers vellaves. Les données archéologiques, en l'état actuel de la recherche, semblent également édulcorer le tableau livré par l'historiographie. En cause, la piètre qualité des organes de défense, l'absence de traces de destruction, l'abandon précoce de plusieurs forteresses et la part extrêmement faible de châteaux adaptés à la poliorcétique moderne. En effet, la majorité des forts termine sa lente agonie sous le coup de l'abandon ou des conflits religieux. Ce sont d'ailleurs ces derniers qui engendrent une période d'insécurité très forte dont la Révocation de l'Edit de Nantes et les dragonnades représentent l'acmé.

Les muralles medievals de Roses. Una necessitat defensiva i una font de conflictes polítics. Dades des de l'arqueologia.

Marc BOUZAS SABATER i Lluís PALAHÍ GRIMAL

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic-Universitat de Girona

La posició estratègica de Roses (Girona-Espanya), un poble costaner, molt proper a la frontera amb França i en la ruta cap al sud francès i Itàlia, la va convertir en època medieval i moderna en un enclau estratègic de gran rellevància, esdevenint el principal port militar del comtat d'Empúries.

Aquesta mateixa posició la convertia en un espai vulnerable que requeria ser defensat. El monestir de Santa Maria, fundat al segle X i que constitueix el germen a partir del qual naixerà i es desenvoluparà la vila rosinca és concebut com un espai fortificat i, probablement el mateix succeeix amb el nucli original de la vila, al segle XI, tot i que les muralles actualment visibles pertanyen a una ampliació de les defenses datada a cavall entre els segles XIII i XIV.

Aquestes defenses, però també varen ser objecte tot sovint de friccions i conflictes entre els dos poders feudals de la població, l'abat del monestir i el comte d'Empúries, que en pretenien el control. La comunicació analitza les dades arqueològiques disponibles a l'entorn de les muralles i la seva evolució, combinant les dades amb les conegudes respecte als sovintejats conflictes que la seva construcció i manteniment va provocar.

PÒSTERS / POSTERS

In fuga dalla pirateria nell'Italia bizantina. Il castello di Sant'Antonino rivisto

Ettore Alfredo BIANCHI

Istituto Internazionale Studi Liguri

Alcuni resti di un grande recinto murario, eretto nel corso del secolo VI d.C., sorgono tuttora su una cima collinare presso la cappella di Sant'Antonino, sopra la frazione di Perti, nel comune di Finale Ligure, in provincia di Savona (Italia). Secondo il comune avviso, il sito rappresentò un baluardo strategico, equipaggiato e presidiato dal governo di Costantinopoli, per respingere i Longobardi erranti per la Val Padana. Tuttavia, la spiegazione corrente può essere posta in discussione su vari punti, sia geografici sia archeologici; tali motivi di cautela aprono spazi per una visione alternativa della faccenda. Le nostre fonti scritte, comprese lettere significative del pontefice Gregorio Magno (590-604 d.C.), riferiscono che molteplici chiese, celle monastiche e comunità rivierasche, ubicate lungo i litorali tirrenici dell'Impero, dovettero subire attacchi improvvisi da parte di flottiglie nemiche, salpate da porti sotto il controllo barbarico; in quel frangente, anche i pacifici abitanti della Liguria marittima avrebbero potuto temere per la propria salvezza. Se così fosse, con ogni probabilità l'insediamento fortificato di Sant'Antonino, come altri simili, costituì un riparo permanente ("refugium") per gli stessi civili, che dovevano affrontare una grave minaccia proveniente dal mare, a causa di bellicosi capi germanici assieme con i loro collaboratori tecnici roméi.

Violència interpersonal amb arma blanca al jaciment medieval de l'Esquerda.

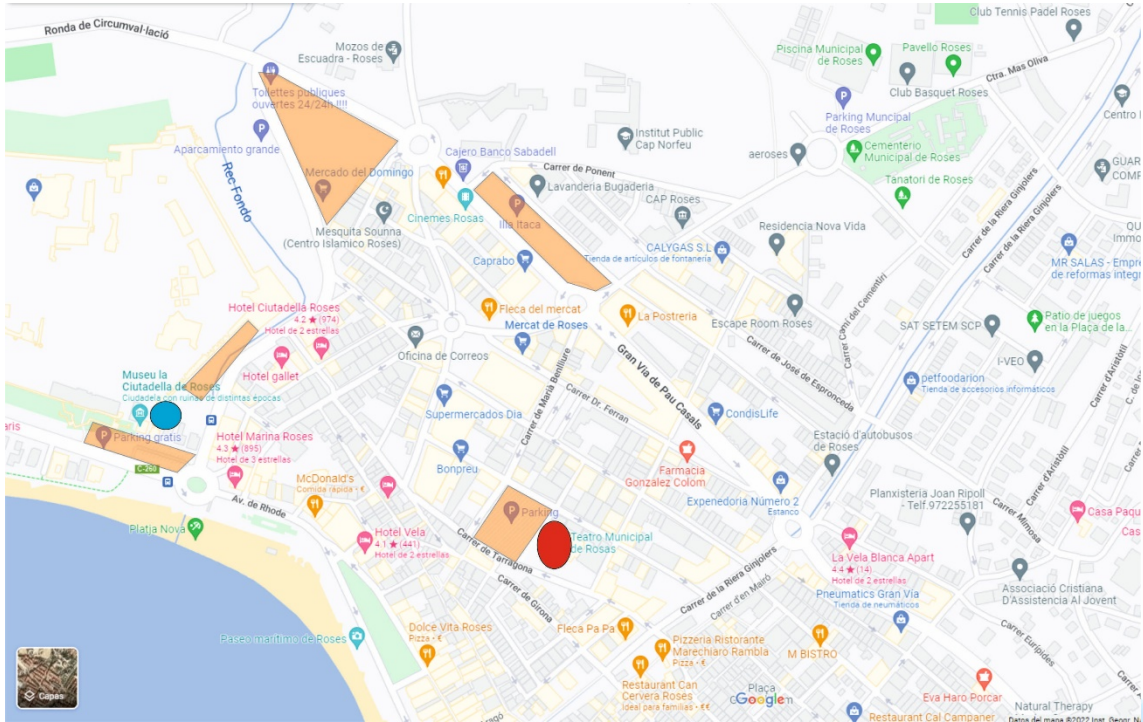
Antònia DÍAZ-CARVAJAL; Imma OLLICH I CASTANYER; Bibiana AGUSTÍ I FARJAS

Museu Arqueològic de l'Esquerda i InSitu SCP

El jaciment de l'Esquerda es localitza en un meandre del riu Ter en el seu pas per Roda de Ter (Osona). L'exceptualitat del lloc explica la dilatada presència humana iniciada en el bronze final (segles X-VIII aC), que s'estén durant el període ibèric i creix al llarg de l'edat mitjana. Les campanyes d'excavació realitzades entre els anys 2008 i 2012 varen exhumar un total de 181 individus provinents dels dos cementiris medievals: un recinte d'època visigòtica situat fora muralles i l'espai de sagrera a redós de l'església de Sant Pere de Roda. Un conjunt d'esquelets presentaven lesions sense supervivència causades per arma blanca tipus espasa o destrat de guerra. Els atacs corresponen a diferents contextos bèl·lics com ara el primer moment d'assentament visigot o relacionats amb les lluites feudals entre la casa de Cabrera, senyors de la zona, i el bisbat de Vic, aliat del rei, que desembocaren en la destrucció i abandonament del poblat el setembre de 1314. L'estudi de l'efecte de les lesions, mostra una població escassament proveïda d'elements de defensa, com cascs o brigandines, per bé que el jaciment documenta peces d'atac com puntes de fletxa, espases i objectes de ballesta entre altres. La tipologia d'algunes ferides suggereix combats a cavall i accions d'enfrontaments cara a cara.

Com arribar / How to get there

Informació per arribar a Roses / How to get to Roses

<https://visit.roses.cat/ca/informacions/transports.html>

CR